

Kaikki sen tietävät – G. E. Eurénin *Suomalais–Ruotsalaisen Sanakirjan* (1860) synnyttämä polemiikki¹

1. *Gustaf Erik Eurén*

Joulukuksi 1860 ilmestyi G. E. Eurénin *Suomalais–Ruotsalainen Sanakirja* (Eurén 1860), jonka lähdepohjasta sukeutui lehdistössä ankara tekijänoikeudellinen ja tutkimuseettinen, suorastaan yleismoraalinen, väittely.

Lehtori G. E. (Gustaf Erik) Eurénia on luonnehdittu kieliopintekijäksi, kansanvalistuskirjailijaksi ja koulumieheksi (Hakulinen 1927, 601), mutta hän oli siis myös leksikografi.² Eurén syntyi Porissa 20.9.1818. Hän valmistui filosofian kandidaatiksi 1844, toimi 1850-luvulla Raamatun alkukielten lehtorina Turun lukiossa ja vuodesta 1857 historian lehtorina Hämeenlinnan lukiossa, osan aikaa myös rehtorina. Yhä vielä viitataan hänen suomen kielioppeihinsa, joista ensimmäinen ruotsinkielinen ilmestyi 1846 ja suomenkielinen 1852. Varsinkin 1850-luvulla Eurén julkaisi uskonnollisia ja historiallisia valistuskirjoja sekä suomensi kaunokirjallisuutta.³ Opettajien vaikutuskanavat olivat 1800-luvulla moninaiset. Niinpä Eurénkin toimi lehtimiehenä Turussa ja Hämeenlinnassa.⁴ Vuosina 1858–71 hän julkaisi *Hämäläinen*-nimistä sanoma-

---

¹ Olen pitänyt aiheesta esitelmän kahdelle suppeahkolle kuulijastolle, Kotikielen Seurassa 4.11.1993 ja Suomen Oppihistoriallisessa Seurassa 24.4.1997. Vuosien mittaan olen muokannut aineistoa huomattavasti. Kirjoituksen nimen alkuosa on tokaisu Tiitus Tuiretuisen eli Paavo Tikasen *Suomettaressa* 4.1.1861 julkaisemasta kritiikistä (Tikkanen 1861a). – *Sananjalan* tuntemtomiksi hyväntekijöiksi jääviä arvioitsijoita kiitän asiantuntevista ja tarkoista kommentteista, jotka olen mielihyvin ottanut huomioon artikkelia viimeistellessäni.

² Paavo Pulkkinen (1968) on artikkelissaan käsitellyt ansiokkaasti Eurénin sanakirjamiehenuraa.

³ Eurénin kirjallisesta tuotannosta ks. Hirvonen 1993, 156–157.

⁴ Eurénin lehtimiehenurasta ks. Suomen sanomalehdistön historia 1988a, 194–197, 1988b, 166–167 ja 1988c, 347.

lehteä; hänellä oli Hämeenlinnassa oma kirjapaino, ja hän toimi myös kirjan-kustantajana. Eurén valittiin 1872 valtiopäiväedustajaksi, mutta hän kuoli jo kauden alussa, 13.2.1872.⁵

2. Joululahja kritiikin ristitulessa

Epäilemättä Eurénin *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* tuli todelliseen tarpeeseen. 1850-luvulla käytettiin Heleniuksen *Suomalaista ja Ruozalaista Sana-Kirjaa*, joka oli ilmestynyt 1838. Se on mielestäni mainettaan parempi – tietysti nykyajasta katsottuna, vaikka jo aikalaiskritiikki kohteli sitä kalseasti. Sanakirjat ovat kuitenkin pitkäikäisiä, ja varmaan 1800-luvulla moni käytti myös Jusleniuksen sanakirjaa *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus* (1745). Lönnrot oli julkaissut 1847 *Ruotsin, Suomen ja Saksan Tulkin*, joka oli tietysti nimensä mukaan enemmänkin sanasto kuin sanakirja.⁶

Renvallin *Suomalaisessa Sana-Kirjassa* (1826) ei ollut selityskielenä ollekaan ruotsia. Aikalaiskirjoittaja sanoi, että se oli suurelle osalle yleisöä aivan vaikea, miltei mahdoton käyttää, kun se ei ollutkaan suomalais-ruotsalainen, vaan suomalais-latinalais-saksalainen (Helsingfors Tidningar 1861a). Sitä paitsi se oli myyty loppuun (Snellman 1861, 31). Vuonna 1848–50 oli ilmestynyt J. F. Wallinin *Suomen-, Venäjän- ja Ruotsin-kielinen Sana-kirja* ja 1853 D. E. D. Europaeuksen *Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja*, mutta ajantasaista suomalais-ruotsalaista sanakirjaa kaivattiin. G. E. Eurén olikin ryhtynyt toimittamaan sanakirjaa, joka ilmestyi loppuvuodesta 1860. Jo heinäkuussa *Åbo Underrättelser*⁷ tiesi kertoa sanakirjaa painetun kymmenen arkkia ja tiedotti sen ilmestyvän jouluksi. Erityisesti mainittiin, että sanakirja oli todella tervetullut joululahja. Uutinen jatkui:

Kun herra Eurén, jonka kieliopit ovat tarkoin tunnetut ja arvostetut, saa valmiiksi tämän suuren työn, hän on tehnyt tarpeeksi ansaitakseen isänmaansa kiittolisuuden ja tunnustuksen (*Åbo Underrättelser* 1860).

⁵ Eurénin elämänvaiheista ks. Hämäläinen 1872, Oma maa 1907, 555, Ojansuu 1910, 923 ja Hakulinen 1927, 601–603. Eurén on säilyttänyt vakaan asemansa tietosanakirjoissa aina erään teossarjan vuonna 1995 ilmestyneeseen osaan asti. Suomen kansallisbiografian toisessa osassa (2003) ei Eurénia enää ole.

⁶ Hyvä yleisesitys suomen kielen sanakirjoista aina *Nykysuomen sanakirjaan* asti on edelleen Lauri Hakulisen (1960) artikkeli.

⁷ Lehtiartikkeleiden peruslähteenä on ollut Helsingin yliopiston kirjastossa säilytettävä Suomen sanomalehtihakemisto 1771–1890; ruotsinkieliset sitaattit olen suomentanut.

Turkulaislehden uutisessa vielä luonnehdittiin Eurénia historianopettajaksi, jolla on filologin taipumukset.

Ilmestyttyään sanakirja kirvoitti kärkevän keskustelun leksikografian periaatteista, suomalais-ruotsalaisten sanakirjojen laatimisesta ja ennen muuta kirjantekijän moraalista. Väittely oli laajin, mitä Suomessa oli käyty ja pitkään aikaan käytiinkään. Sanakirjasta julkaistiin parikymmentä kritisoivaa polemiikkia ja polemisovaa kritiikkiä. Lönnrotin gigantisesta *Suomalais-Ruotsalaisesta Sanakirjasta* (1866–80) ilmestyi vain kymmenisen arviota, joista niistäkin useimmat olivat melko pinnallisia yleiskatsauksia.

Tuoreeltaan Eurénin sanakirjaan puuttui 3.1.1861 senaatin kansliatoimintuskunnan lehti *Suomen Julkisia Sanomia*, joka julkaisi 28 palstasenttimetrin pituisen arvioinnin.⁸ Artikkelin ensimmäisessä kappaleessa käytettiin tapaa, jota joskus näkee nykyäänkin: kirjoitetaan muusta kuin arvioitavasta kirjasta. Niinpä lehti kertoo ruotsalais-suomalaisista sanakirjoista ja mainitsee myös Renvallin sanakirjan. Toisen kappaleen alussa kerrataan vielä suomalais-ruotsalaisen sanakirjan alkuvaiheet. Nimittäin jo vuosia aikaisemmin olivat eräät suomen kielen harrastajat koonneet 900 ruplaa saadakseen aikaan suuren sanakirjan.⁹ Hanke ei kuitenkaan ollut edistynyt. Lehden mukaan sanakirjatyö vaatii paljon aikaa ja vaivaa sekä paljon taitoa ja neroa. Tämän johdannon jälkeen päästään varsinaiseen asiaan:

Sentähden on herra Eurén nyt tehnyt suuresti kiitettävän ja kunnioitettavan jalon työn Suomen kansalle ja Suomen kirjallisuudelle, kuin ennenkin tunnetulla erinomaisella nerollaan ja taidollaan ja uutteruudellaan valmistti Suomalais-Ruotsalaisen Sanakirjansa (Suomen Julkisia Sanomia 1861).

Lehti siirsi arvosteluvastuun kielentutkijoille, mutta kiinnitti ensiksikin huomiota kovin tiheään tekstityyppiin. Anonyymin kirjoittajan mukaan tekijä oli pitänyt paperin hintaa kalliimpana kuin lukijoiden aikaa. Erityisesti hän valitti sitä, että kantasanaan eli perushakusanaan oli yhdistetty liian monia johdoksia, mikä vaikeutti sanojen löytämistä. Myös tästä esitysteknisestä asiasta tuli keskeinen kiistakysymys, jota havainnollistan esittämällä päähakusanaan *ensi* alla esitetyt varsinaiset hakusanat (sisennetyt sanat ovat sanontoja ja esimerkkejä, joita ei kuitenkaan aivan kaikkia ole otettu luetteloon):

⁸ Virallisen Lehden edeltäjän erikoisista vaiheista ks. Suomen sanomalehdistön historia 1988d, 44.

⁹ Suomalaisesta sanakirjarahastosta ks. Niinivaara 1931, 9.

<i>ensialku</i>	<i>entä</i>
<i>ensituleva</i>	<i>enna</i>
<i>ensikerta</i>	<i>ennakko</i>
<i>ensivuonna</i>	<i>ennäkkö</i>
<i>ennen minua</i>	<i>ennakkuus</i>
<i>ennen aikaansa</i>	<i>ennakoitsen</i>
<i>ennen muinen</i>	<i>ennahdan</i>
<i>ennen kuin</i>	<i>ennähdän</i>
<i>ennellänsä</i>	<i>ennätän</i>
<i>ennestään</i>	<i>ennähytän</i>
<i>ensiksi</i>	<i>ennättävä armo</i>
<i>ensin</i>	<i>ennätys</i>
<i>ei ensinkään</i>	<i>ennättäminen</i>
<i>ensimäinen</i>	<i>ennättämiseen</i>
<i>ensimmäiseksi</i>	<i>ennättäväinen</i>
<i>entinen</i>	<i>ennättämätöin</i>
<i>entisyys</i>	<i>ennättelen.</i>
<i>enta</i>	

Jakso osoittaa etymologista sanaryhmittelyä tavoittelevan mutta epäaakkosellisen sanakirjan hankalakäyttöisyyden.¹⁰ Mutta tulevan keskustelun kannalta olennaisin asia mainitaan arvioinnin lopussa:

Ei olisi herra Eurénin suuri kunnia ja ansio siitä vähennyt, jos hän olisi maininnut jossakussa esi-lauseessa ne muut ansiolliset suomen kielen tutkiat, jotka antoiwat semmoisen sanakirjan alkeita hänelle tähän tarkoitukseen käytettäväksi, sekä Suomen [pro Suomalaisen] Kirjallisuuden Seuran, joka myös antoi monet eri sanan-kokouksensa hänelle tähän tarkoitukseen käytettäväksi. (Mp.).

¹⁰ Niin itsestään selvältä kuin sanakirjojen hakusanaston aakkosellisuus nykyään tuntuukin, vasta Lönnrotin *Suomalais-Ruotsalaisen Sanakirjan* (1866–80) hakusanat olivat ehdottomassa aakkosjärjestyksessä. Aikaisemmissa sanakirjoissa hakusanat oli järjestetty etymologisen periaatteen mukaan tai luontevasti aihepiireittäin niin kuin Lönnrotin *Ruotsin, Suomen ja Saksan Tulkissa* (1847). Vertaileva kielitiede ja sitä myötä etymologinen kielentutkimus olivat syntyneet Saksassa 1800-luvun alkupuolella (ks. esim. Itkonen 1966, 29–), joten varhaisilla suomalaisilla sanakirjantekijöillä ei voinut ollakaan sellaista kielitieteellistä ja -historiallista tietämystä, jonka perusteella he olisivat voineet laatia hakusanaston ”täydelliseen” etymologiseen ryhmittelyyn perustuvia sanakirjoja. Etymologia oli osittain ns. näköisetymologiaa, josta esimerkkinä olkoon verbi *huolia* ’hava omsorg l. bekymmer om’, jota Lönnrot sanakirjansa etymologisissa viitteissä kehottaa vertaamaan mm. kreikan sanaan *boulomai*, latinan sanaan *volo* ja saksan sanaan *wollen*, joihin suomen sana ei kuitenkaan liity. Myös Eurén-polemiikissa aakkosellisuuteen puututtiin moneen otteeseen. Lönnrotin suuren sanakirjan hakusanaston aakkosellisuutta, esimerkkien käännöksiä ja myös kääntämättömyyttä, etymologioita ja sanakirjan suomalaiskansallisuutta ym. seikkoja olen käsitellyt Kotikielen Seuran kokouksessa 14.11.2002 pitämässäni esitelmässä (Koukunen 2002).

Asioista perillä olevan kirjoittamalle artikkelille luvattua jatkoa ei lehdes-
sä jostain syystä ilmestynyt, mutta jo seuraavana päivänä – 4.1.1861 – asiaan
puuttui myös nimimerkki Tiitus Tuiretuinen eli Paavo Tikkanen *Suomettares-
sa* julkaisemassaan artikkelissa, joka oli otsikoitu *Kirjeitä Jukka Lintuselle*.¹¹
Tiitus kertoi sanakirjaa odotetun ”suurella ikäwällä [= kaipauksella]”, mutta
kirjan ilmestyttyä oli odotus kääntynyt mielikarvaudeksi ja nureudeksi. Kir-
joittaja yleisti sanoessaan

Kaikki sen tietävät,¹² että rohnessori E. Lönnrot tawallisella jalo-
mielisyydellensä jätti suomenkielisen sanakirjan walmistusaineksensa lehtori
G. E. Eurénille käytettäväksi. Rehelliys ja tunnollisuus olisi waatit-
nut, että tämä seikka olisi jollaki tawalla mainittu ja tunnustettu siinä sana-
kirjassa, jonka nyt lehtori Eurén omassa nimesssä on julistanut [= jul-
kaissut]. (Tikkanen 1861a.)

Tiitus Tuiretuinen väitti, että Eurén oli tuskin muuta vaivaa nähnyt, kuin
että hän oli puhtaaksi kirjoittanut Lönnrotin sanakokoelman ja lisännyt sanoih-
hin vain ruotsalaisia merkityksiä, milloin niitä oli puuttunut. Siinäkin tapauk-
sessa, että tekijä olisi käyttänyt Lönnrotin sanakokoelmia vain apunaan,

olisi kuitenkin kiitollisuus waatinut tunnustamaan jalomielisen awunanta-
jan hywyiden – (mp.).

Lönnrotin ansion tunnustamattomuus ansaitsi Tiituksen mielestä jokaisen
rehellisen ihmisen närkästyksen ja tuomion. Hän sanoi, että kirja oli ollut vas-
ta liian vähän aikaa luettavana, että sitä kukaan olisi ehtinyt läpikotaisin tut-
kia, mutta pikaisella silmäyksellä jo havaitsi, että Eurénilla ei ollut ollut ym-
märrystä edes järjestää Lönnrotin sanakokoelman aarteita, vaan hän oli jäl-
jentänyt kaiken puutteineen virheineen, joten moni sana oli saanut monta ai-
van vierasta merkitystä, monet sanat olivat joutuneet vääriin paikkoihin eli
väärien johtosanojen alle jne. (Mp.)

Tiitus Tuiretuinen viittasi vielä siihen, että Lönnrot oli lopettanut sanas-
tuksen jo kymmenisen vuotta sitten (siis vuoden 1850 vaiheilla), joten hänen
kokoelmistaan olivat jääneet pois *Kantelettaren* ja uudempi kirjallisuudessa
esiintyvä sanasto.¹³ Niinpä ei tällaisia sanoja ollut Euréninkaan sanakirjassa.
Tiitus myönsi, etteivät kielioppi ja siihen kuuluvat seikat olleet hänen alaansa
eivätkä häntä huvittaneet! Esitetyt muistutukset perustuivat siihen, mitä hän
oli kuullut asianomaisilta *taiomiehiltä*.¹⁴ Mutta omasta puolestaan hän vielä

¹¹ Nimimerkki on paljastettu monissa lähteissä, viimeksi Hirvonen 2000, 794, jonka mukaan
Tikkanen käytti sitä *Suomettaressa* vain vuosina 1860–61. – Kansanrunoudessa esiintyvä sana
tuiretuinen tarkoittaa *Nyky-suomen sanakirjan* mukaan ’ymmärtämätöntä’ tai ’raukkaa’.

¹² Harvennus tämän artikkelin kirjoittajan.

¹³ *Kanteletar* oli ilmestynyt 1840–41, joten sanastusaikaa olisi ollut vuosikymmen.

¹⁴ Tässä *taiomies* tarkoittaa yksinkertaisesti asiantuntijaa, ei Lönnrotin *Suomalais-Ruotsa-
laisen Sanakirjan* mukaisesti teknologia tai taiteilijaa.

painotti (kolmannen kerran), ettei Eurénin arvoa olisi vähentänyt, jos hän olisi kertonut teoksensa syntyvaiheista ja tunnustanut Lönnrotin vaivannäöt. Vielä Tiitus valitti, että asia oli hänen kansalliselle tunnolleen haikea ja karvas, ja sen kertominen oli vielä katkerampaa. Kansallisuuden arvo ja totuuden tunto vaati häntä puhumaan, vaikka hän tiesi joutuvansa puheistaan pulaan. Tiitus kuitenkin lupasi, että jos lehtori Eurén puhdistaisi itsensä, hänen nimensä tulisi vapaaksi tästä syytöksestä, joka nyt oli yleinen. Syytös oli raskas ja ras-kauttava.

Jälleen jo seuraavana päivänä – 5.1.1861 – keskustelu jatkui kahdessakin ruotsinkielisessä sanomalehdessä. *Finlands Allmänna Tidning* viittasi *Suomet-taren* artikkeliin ja totesi nyt jo huhupuheen tapaan liioitellen, että Lönnrot muutamia vuosia sitten oli jättänyt Eurénille suomalais-ruotsalaisen sanakirjansa työstettäväksi (*att bearbetas*). Tunnollisuudesta Eurénin olisi tämä asi-antila jollain tavalla pitänyt mainita omissa nimissään julkaisemassaan sana-kirjassa, varsinkin kun helposti huomasi hänen vain puhtaaksi kirjoittaneen Lönnrotin sanat ja lisänneen niihin ruotsinkieliset merkitykset. Lehti myös viittasi kansanrunouden sanastoon, joka puuttui sanakirjasta. (*Finlands All-männa Tidning* 1861.)

Samana päivä *Helsingfors Tidningar* julkaisi peräti yli 40 palstasenttimet-riä pitkän, hyvin myönteisen arvioinnin sanakirjasta, jonka ilmestymistä se luonnehti kansalliseksi merkkitapaukseksi. Kuitenkin puolet artikkelista oli suomalaisen leksikografian kertausta; myös Lönnrotin sanakirjahankkeista mainittiin. Eurénin sanottiin pitäneen esikuvanaan tunnettuja Tauchnitzin tas-kusanakirjoja: painojälki oli hienoa ja tiheää – jonkin verran selvempiä kirja-simia olisi voinut toivoa. Lehti kirjoitti, että uuden sanakirjan arvostelu ei kuulunut sille, mutta herra Eurénin nimi oli kuitenkin takeena harvinaisen taitavasta työstä. Arvioinnissa todettiin myös, että Lönnrotin luovuttama oi-vallinen materiaali oli niin ikään takeena kirjan ”tyydyttävästä täydellisyy-destä”.¹⁵

Anonyymi kriitikko huomautti vielä epäjohtonmukaisuudesta, joka tuli ilmi kantasanan alle ryhmitettyjen johdosten lyhentämisessä. Tämä ei kuiten-kaan vähentänyt sitä kiitollisuutta, jota oli tunnettava herra Eurénia kohtaan hänen työstään. Työn hedelmien pitäisi olla silmännähtävät: suomen kielen tuntemus maan sivistyneissä luokissa oli epäilyksettä kasvava nopeammin kuin tähän asti. Toiveeseen yhtyivät arvostelijan mukaan suomen kielen puolusta-jat ja vastustajat. (*Helsingfors Tidningar* 1861a.)¹⁶ *Papperslyktanin* viikkokro-nikassa mainittiin lyhyesti, että Eurénin sanakirja rakensi sillan sen kuilun yli,

¹⁵ Lönnrotin osuudesta oli sisäpiiritietoa, koska *Helsingfors Tidningarin* arviointi ilmestyi 5.1.1861, vain päivää myöhemmin kuin Tiitus Tuiretuisen ”paljastus” *Suomettaressa*.

¹⁶ Lehti käyttää muuten ruotsinkielisessä artikkelissa lainausmerkein varustettuja suomen-kielisiä sanoja ”puolustajat” ja ”vastustajat”.

joka oli osoittautunut yhtä vaikeaksi täyttää kuin Töölönlahti rautatietä varten. (Papperslyktan 1861, 7.)

Åbo Underrättelser, joka siis ensimmäisenä oli tiedottanut tulossa olevasta sanakirjasta jo puolisen vuotta aikaisemmin, kirjoitti 10.1.1861, että teoksen laajuus oli osoitus tekijän väsymättömästä kirjallisesta toimeliaisuudesta. Paperi oli kiinteätä ja hyvää, kirjasinlaji selvä ja kirkas. Hienovaraisesti lehti totesi, että herra Eurén kiitollisena ottaisi huomioon esitetyt muistutukset seuraavassa painoksessa. (*Åbo Underrättelser* 1861a.)

Sanomia Turusta arvioi 11.1.1861, että sanakirjasta oli suuri voitto suomen kielen kartuttamiselle ja tuntemiselle, vaikei tämäkään kirja vielä ollut täydellinen tai ei sisältänyt kaikkia suomen sanoja.¹⁷ Lehti kaipasi mm. sanoja *rohjo*, *rohjomainen* ja *rohjaan*, jotka olivat hyvin tuttuja Satakunnassa ja Turun puolessa ja jotka jo Helenius tunsi. Näytti myös siltä, että kirja oli tehty häthätää, koska siihen oli jäänyt niin paljon painovirheitä, jopa nimiösvulle: sanan *Ordbok* alussa oli lehden mukaan iso *Q*. (*Sanomia Turusta* 1861.) *Björneborgs Tidningissä* taas tivattiin 25.1.1861, miksi herra Eurén ei ollut järjestänyt hakusanastoa aakkosellisesti (Toiwo 1861).

3. VIP-kriitikot puuttuvat polemiikkiin

Tammikuussa 1861 ilmestyi Eurénin sanakirjasta perusteellinen arviointi ruotsinkielisessä aikakauslehdessä *Litteraturbladissa*. J. V. Snellman arvosteli samassa numerossa peräti seitsemän kirjaa. Eurénin sanakirjaa arvioidessaan hän aluksi ihmetteli, kuinka ylipäätään oli tultu toimeen ilman suomalais-ruotsalaista sanakirjaa maassa, jossa ruotsinkielisten suomen opiskelu oli vuosi vuodelta lisääntynyt ja suomalainen kirjallisuus samaan aikaan kasvanut määrältään ja merkitykseltään.

Snellman sanoi, että Renvallin sanakirja oli tehty oppineille, ei tavalliseen käyttöön. Heleniuksen sanakirja oli ollut ainoa suurelle yleisölle sovelias sanakirja, joka jo kuitenkin ilmestymisaikanaan oli riittämätön, koska siinä ei ollut kieltä uudistanutta kansanrunouden sanastoa. Vielä Snellman huomautti, että Renvallin ja Heleniuksen sanakirjat perustuivat ”sanaköyhemmälle” länsisuomalaiselle pohjalle. Hän myös muistutti, että jo lehtori Keckman oli koonnut aineistoa ja Lönnrot oli tehnyt paljonkin esitöitä uutta sanakirjaa varten. Työ kuitenkin oli keskeytynyt Lönnrotin professuurin takia, mutta herrat olivat asettaneet kokoelmansa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran käytettäväksi. Eurén oli ilmiselvästi tähdännytkin pienimpään mahdolliseen laajuuteen: hän oli saanut mahtumaan koko sisällön 30 arkkiin. Snellman oli kuitenkin

¹⁷ Sanakirjakritiikin odotuksista ja vaatimuksista ks. Koukkunen 1993 ja 1999.

vakuuttunut, että sanaston täydellisyys ei ollut kärsinyt, sillä tekijä oli voinut käyttää hyväkseen aikaisempia esitöitä ja oli vielä itse harrastanut vuosikaudet sanastusta. (Snellman 1861, 31–32.)

Sanakirjatyötä Snellman luonnehti osuvasti: se on kuin Suomen historian kirjoittamista, se ei tule koskaan valmiiksi. Hän paheksui tapaa, jolla sanakirjaa oli eräissä sanomalehdissä käsitelty, ja kuvasi vastaanottoa sanalla *oskicklig* 'sopimaton'. Hän kuitenkin myönsi, että alkulauseen pois jättäminen oli virhe. Kaikkiialla maailmassa kuului hyviin tapoihin, että kirjailija mainitsi ne henkilöt, joilta oli saanut apua. Eurén olisi voinut julkisesti ilmoittaa, että hän oli käyttänyt hyväkseen Lönnrotin ja muiden esitöitä. Sitä paitsi ei ollut vielä-kään epämuodikasta kiittää niitä, joille oli kiitoksen velkaa, vaikka tietysti olikin kirjoittajan oma asia, halusiko hän tehdä sen yksityisesti vai julkisesti. Snellman puuttui myös kantasanojen ja johdosten esitystapaan ja valitti sitä, ettei verbeistä esitetty tarpeeksi teemamuotoja. Lopuksi hän sanoi, että herra Eurén oli teoksessaan antanut maanmiehilleen lahjan, jonka arvoa ei voitu väheksyä. (Mas. 32–33.)

Mutta vielä järeämpää oli tulossa. Helmikuussa 1861 ilmestyi Eurénin sanakirjasta *Mehiläisessä*¹⁸ nimimerkki A. O:n eli A. Oksasen eli August Ahlqvistin peräti viisisivuinen kritiikki. Aluksi myös Ahlqvist loi katsauksen suomalais-ruotsalaisten sanakirjojen historiaan. Hän kirjoitti Eurénin sanakirjaa odotetun innokkaasti, mutta nyt se oli otettu vastaan sekalaisin tuntein. Ahlqvist kiteytti odotukset ja käsitykset yleispätevästi:

Yksi kaipaa siinä yhtä, toinen toista, yhtä loukkaa yksi wika, toista toinen. (Ahlqvist 1861a, 25–26.)

Myönteistä kirjassa oli kuitenkin runsas hakusanamäärä, hyvinkin kaksi vertaa Renvallin sanastoon nähden.¹⁹ Mutta tämä ”paljouden perä” olikin muuttunut kovaksi syytökseksi tekijää vastaan. Ahlqvist valitti, suorastaan syytti, ettei Eurén puhunut sanaakaan teoksen synnystä, niin kuin hänen edeltäjänsä olivat tehneet. Hän oli vankasti sitä mieltä, että esipuheessa olisi pitänyt mainita lähteiden hyväksikäytöstä. (Mas. 25–26.)

Aika erikoinen oli Ahlqvistin ilmianto, ettei Eurénin tiedetty koskaan oleskelleen pohjoisempänä eikä idempänä Hämeenlinnaa, joten maan itä- ja pohjoispuolen sanakkaat murteet eivät olleet voineet olla hänelle tuttuja muualta kuin kirjoista. Ahlqvist viittasi Tiitus Tuiretuisen selitykseen, jota ilman yleisö olisi haparoinut pimeydessä eli sanasanaisesti:

¹⁸ Kysymyksessä oli Rietriikki Polénin 1859–63 julkaisema aikakauslehti; Lönnrotin *Mehiläinen* oli ilmestynyt 1836–37 ja 1839–40.

¹⁹ Paavo Pulkkinen (1968, 152) arvioi hakusanamääräksi pistokokein tehdyin laskelmin n. 48 000; Birgitta Romppasen (2001, 155) arvio on n. 36 000, joka näyttää oikeammalta.

Hra E. on käyttänyt niitä laweita sana-kokouksia, jotka prow. Lönnrot monen vuosi-kymmenen kuluessa on kaikissa osissa maatumme kerännyt (mas. 26).

Ahlqvist vaati, että materiaalin luovuttaneen Lönnrotin hyväntahtoisuus olisi tekijän pitänyt jotenkin ilmoittaa. Parhaiten tämä olisi käynyt esipuheessa, jossa olisi voinut mainita muutkin lähteet. Hän kertoi Törnerosiin sanoen, että ”kirja ilman esi-puheetta on kuin mies kadulla ilman hatutta”.²⁰

Esipuheen asemesta Eurén oli sijoittanut sanakirjansa alkuun suppean kielopin, jolla Ahlqvistin mukaan ei kukaan tehnyt mitään.²¹ Varsin rationaalisesti Ahlqvist perusteli sanakirjaan sijoitetun kielioffin tarpeettomuutta. Eurén oli seurannut Renvallin esimerkkiä, mutta Renvall olikin kirjoittanut Euroopan oppineille. Eurén taas kirjoitti Suomen nuorisolle, jonka täytyi kielioppi lukea erikseen, ei sanakirjan johdannosta. Juuri se seikka, että kirja oli tarkoitettu opiskelijoille, saattoi Ahlqvistin surkuttelemaan toista suurta hairahdusta:

Johto- ja liitto-sanat luettelee hän [Eurén] nim. warsi-sanojensa alla (mas. 26).

Tämä esitystapa teki kirjan kelvottomaksi äkkinäisemmälle käyttäjälle, joiksi Ahlqvist laski lapset ja ruotsinkielisen nuorison. Hänkään ei siis pitänyt hyvänä etymologista periaatetta, ja esitystavasta kehkeytyi tutkimuspoliittinen ja esitystekninen kiista. Ahlqvist kysyi, kuinka ummikkoruotsalainen poika (!) osaa etsiä sanaa *pakolainen* verbin *paeta* kohdalta. Hän mainitsi Grimmin sanakirjan, jossa oli noudatettu ehdotonta aakkosjärjestystä, ja viittasi myös siihen tosiseikkaan, että kaikista suomen sanoista ei voida selvittää etymologiaa; niinpä sanakirjassa oli nyt vääriä sanahistoriallisia rinnastuksia. Ahlqvist painotti, kuinka vähän sananjohto-oppia suomen kielestä vielä oli selvitetty, ja hän halusi näyttää, kuinka monessa kohdassa Eurén oli erehtynyt. Kuinka voi verbi *taitaa* olla johdos substantiivista *taito*, mutta substantiivi *anto* verbistä *antaa*? Kumpi johto oli oikea? Arvostelija vastasi itse: *anto* oli oikein johdettu verbistä *antaa*, mutta se, joka johti verbin *taitaa* substantiivista *taito*, ei tiennyt johto-opista sen enempää kuin sokea auringosta. (Mas. 26.) Toista sivua Ahlqvist luetteli vääriä johtosuhteita. Kritiikki oli räiskyvää tultusta, osittain myös ilotulitusta.

Ahlqvist sanoi, että etymologinen periaate vaati perinpohjaisen tutkinnon jokaisesta sanasta, ”mutta missä löytyy meillä semmoinen tutkinto?”. Pikkuvikana hän piti sitä, että tekijä ei ollut erottanut sanojen merkityksiä muulla välimerkillä kuin kommalla eli pilkulla. Niin ikään oli kirjoitettu epäjohdon-

²⁰ Viittaus kirjailijanimellä Tuokko tunnettuun runoilijaan Antti Törnerosiin (1835–96).

²¹ Kysymyksessä oli 19-sivuinen *Grammatikalisk Inledning för Begynnaren*, jossa tiiviin taivutusopin lisäksi oli runsaan kuuden sivun mittainen jakso sananmuodostusoppia. On selvää, että Eurénin kokeneena grammatikkona oli varsin helppo koostaa kielioppijohdanto.

mukaisesti *haikea*, *sikeä* ja toisaalta *kauhia*, *valkia*. Monelle sanalle Eurén oli myös antanut joko väärän tai vaillinaisen merkityksen. (Mas. 28.) Ahlqvist luetteli pari palstaa tällaisia tapauksia. Monia sanoja arvostelija jäi kaipaamaan, ja eräiden sanojen muoto oli erheellinen. Ahlqvist oli katsellut sanakirjaa vain *k*-kirjaimeen asti ja kirjoittanut muistiin sen, mikä oli eniten hänen kielitunnettaan loukannut. Hän huomautti myös eräistä käännösvirheistä ja sanoi vielä monta viaksi luettavaa seikkaa jättäneensä tyyten mainitsematta. Kuin todistelussa hän päätyi vääjäämättömästi seuraavaan loppulausumaan:

Sen johdolla, mitä edellä olemme maininneet hra E:nin sana-kirjasta, täytyy meidän lausua se päätös, että tämä kirja ei vastaa ajan vaatimuksia. (Mas. 29.)

4. Eurén saa puolustajan ja vastaa itsekin

Ahlqvistin arvio tuli julki siis *Mehiläisessä* helmikuussa 1861. Toukokuussa lehdessä ilmestyi vastine, jonka oli kirjoittanut nimimerkki A. F. R. eli tamperelainen rehtori Adolf Fredrik Rosendal.²² Eurénin sanakirja oli herättänyt iloa ja kehottanut kiitollisuuteen tekijää kohtaan. Rosendal myönsi:

Ett'ei tämä teos woinut olla wirheetön, sen melkein joka mies sai ymmärrettyä, – emmekä luule hra Eurén'in enemmän kuin kenenkään muun sanakirjantekijän tahtowan anastaa sitä wirheettömyyden etu-oikeutta, jota tähän aikaan tuskin enää Rooman paawillekaan myönnetään – – (Rosendal 1861a, 113).

Rosendal sanoi, että ensin Tiitus Tuiretuinen kuritti Eurénia *Suomettaressa* ja sitten Ahlqvist lausui *Mehiläisessä* lopullisen hylkäystuomion. Esipuhetta ei Rosendal pitänyt välttämättömänä. Hän viittasi Cervantesin *Don Quijote* -romaniin, jossa kirjailija sanoo, että kirjan sepittäminen vaati häneltä melkoista vaivaa, mutta kaikkein vastuksellisimmalta tuntui alkulauseen sommittelu. *Don Quijoten* ilkamoiva alkulause on tosiasiallisesti alkulauseen tekemisen vaikeudesta, ja siinä pilkataan myös pitkiä lähdeluetteluita. (Cervantes 1974, 18 ja 22.)

Rosendalin mielestä oli jokaisen oma asia, tahtoiko julkisesti osoittaa kiitollisuuttansa. Joka tapauksessa Lönnrotin ansio suomen kielessä oli liian jalo, aivan yleisesti tunnettu ja tunnustettu tarvitakseen mitään lisäystä sellaisesta kiitosuhrista, jollaista herra A. O. eli Ahlqvist kaipasi. Toisekseen kumartelut yhtä vähän lisäsivät kuin niiden laiminlyönti vähensi kirjan totista arvoa ja kelvollisuutta. Päinvastoin kuin Ahlqvist Rosendal puolusti hakusano-

²² Ks. Palperi 1974, 28; Rosendalin elämänvaiheista ks. Innala & Raevuori 1946, 36.

jen järjestämistä etymologisen periaatteen mukaan: yhtä sanaa etsittäessä tulevat näet samaan sanueeseen kuuluvat muutkin sanat lukijan mieleen. Kun Renvall oli käyttänyt samaa menetelmää sanakirjassaan, jota Ahlqvist kiitti tieteellisesti ja suurella tarkkuudella tehdyksi, tuntui omituiselta, että hän ei nyt hyväksynytäkään tätä periaatetta. Rosendal sanoi, että moista epäjohtomukaisuutta ”eivät ymmärrä kaikki papitkaan”. Hän myönsi, että suomen johtoppia oli selvitelty aivan liian vähän, mutta juuri sen esittely kieliopeissa ja sanakirjoissa olisi edistänyt tietämystä. (Rosendal mas. 114–115.)

Erityisiksi kiistakysymyksiksi nousivat nyt, johtuuko *katto* verbistä *kattaa* vai päinvastoin ja mitä merkitsevät verbit *hajahtaa* ja *haiskahtaa*. Rosendal torjui Ahlqvistin väitteet Eurénin sanojen vääristä merkityksistä. Hänen mielestään Ahlqvistilla ei ollut oikeutta väittää, että Eurénin sanakirjaa ei ollut pantava aloittelevan lukijan, vielä vähemmän koulupojan käteen 1) ennen kuin hakusanat on järjestetty aapisellisesti eli aakkosellisesti, 2) ennen kuin epätaisaisuus kirjoituslaadussa on poistettu ja 3) ennen kuin toimittajan tekemät lukemattomat virheet ja erehdykset on korjattu. (Mas. 115–117.)

Tällainen vaatimus oli Rosendalista yhtä ajattelematon ja kevytmielinen kuin jos joku sanoisi, että sanomalehteä ei ole pantava kenenkään, vähimmin sivistymättömän ihmisen käteen, ennen kuin toimittajat lakkaavat tekemästä lukemattomia virheitä ja erehdyksiä. Niin henkilöön käyvää keskustelua oli, että Rosendal huomautti vielä Ahlqvistin itsensä tekemistä kielivirheistäänkin. (Mas. 116.)

Rosendal kiteytti järkähtämättömän mielipiteensä:

hra E:n sanakirja kaikkine wirheineen – jotka, pila sikseen, eiwät sentään lienekään ”lukemattomia” – on yhtä hyödyttävä kuin tarpeellinenkin, ja että hän on sillä joka Suomalaiselta ansainnut – wähinäkin oikeutta (mas. 117–118).

Ahlqvist vastasi *Mehiläisessä* kesäkuussa. Hän käytti vanhaa keinoa ja sanoi jo ajatelleensa jättää Rosendalin vastineen omaan arvoonsa, mutta vastasi kuitenkin, kun oli edellisvuonna saanut taistella parinkin sellaisen riitapukarin kanssa, jotka olivat kohottaneet itsensä koryfeiksi. Nyt ei auttanut muu kuin ”taittaa pari keihästä”. Ahlqvist torjui ehdottomasti väitteet, että Tiitus Tuiretuinen ja hän olisivat kateudesta kritisoineet Eurénin sanakirjaa. Vähän suuremmalla maltilla ja vähän laveammalla kielentuntemuksella teoksesta olisi tullut paljon parempi. Sanakirjan aineistosta Ahlqvist sanoi, että nyt näytti siltä kuin herra Eurén olisi tahtonut luultavan, että hän itse oli koonnut kaiken, mitä kirjasta löytyy. Hän korosti, mikä ero on sen miehen ansiossa, joka itse kerää kaikki aineensa, verrattuna siihen mieheen, joka vain järjestää ja julkaisee muiden keräämät aineistot. Hän kiteytti:

Sitä maata ja sitä tiedettä ei löydy, joissa ei näillä kahdella ansiolla olisi suuri wäli. (Ahlqvist 1861b, 134.)

Sanojen ryhmittämisestä etymologisen periaatteen mukaan hän kysyi, mistä löytyisi se tieto, joka selittäisi kaikkien johdettujen sanojen oikean alkuperän, ja kuka olisi se mies, joka uskaltaisi sanoa, että tämä tieto on hänen päässään. Ahlqvist toisti, että etymologiselle periaatteelle perustuva suomen kielen sanakirja on kelvoton. Ja Rosendalin *katto*-sanan etymologiasta hän sanoi:

Tässä hyppäsi hra R. wäärään tynnöriin. (Mas. 135.)

Ahlqvist esitti seitsensivuisessa arvostelussaan peräti runsaan kolmen sivun sanaluettelon, jossa hän huomautteli Eurénin sanojen virheistä ja puutteista (mas. 136–139).

Keskustelu jatkui: Rosendal vastasi Ahlqvistille lokakuussa. Niin kuin polemiikeissa usein käy, Rosendalkin totesi, ettei Ahlqvist ollut saanut häntä hiukkaakaan muuttamaan vakaumusta, jonka mukaan sanahistoriallisesti järjestetyt hakusanat ovat paremmat kuin aakkosellisesti järjestetyt. Muuten vastine oli jo aikamoista inttämistä. Rosendal nuhteli jälleen Ahlqvistia törkeistä kielivirheistä. (Rosendal 1861b, 248–249.)

Kuinka Eurén itse suhtautui kritiikkiin ja esitettyihin syytöksiin? Erikoinen on Ilmari Kohtamäen väitöskirjassaan esittämä väite, että Eurén itse olisi pysyttäytynyt erossa kiistasta (Kohtamäki 1956, 378).²³ Paavo Pulkkinen referoi polemiikkia, mutta ei myöskään mainitse Eurénin vastineista (Pulkkinen 1968, 158–159). Kuitenkin Eurén vastasi *Suomettaressa* jo 11.1.1861 Tiitus Tuiretuisen syytöksiin, jotka tämä oli esittänyt viikkoa aikaisemmin. Hän sanoi hämmästyneensä häväistyksestä, mutta lohdutettiin sillä, että oli ehtinyt 40 [oikeastaan 42] vuoden ikään, ennen kuin häntä soimattiin kiittämättömyydestä ja tunnottomuudesta (Eurén 1861a).

Eurén kertoi aloittaneensa sanojen keruun jo 1840-luvun puolimaissa. Muutettuaan Hämeenlinnaan 1857 hän saattoi ryhtyä järjestämään kokoelmiin, jotka aikoi lähettää Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle. Tästä kuitenkin aiheutui työtä odottamattoman paljon. Aineistoon tuli runsaasti sanoja, joiden merkitystä hän ei tiennyt, ja niinpä hän kääntyi professori Lönnrotin puoleen.²⁴ Eurénin aikomuksena oli julkaista pieni sanakirja, joka perustuisi Renvallin teokseen ja hänen omiin keräelmiinsä. Tämän kuultuaan Lönnrot oli tarjonnut Eurénille välilehditetyn kappaleen Renvallin sanakirjasta (myöhemmin toisenkin kappaleen) ja myös Jusleniuksen sanakirjan täydennetyin version. Li-

²³ Kohtamäellä on vartavastiset kappaleet niin Eurénista (s. 375–378) kuin Rosendalistakin (s. 378–381), ja Eurénin sanakirjan kritiikkiä hän kuvaa s. 377–378.

²⁴ Eurén tulee viitanneeksi leksikografisesti tärkeään seikkaan. Hänen sanakirjaansa siis jäi sellaisia suomenkielisiä hakusanoja, joiden ruotsinkielisiä vastineita hän ei tiennyt. Toisaalta Lönnrotin suuressa suomalais-ruotsalaisessa sanakirjassa on tuhansittain ruotsintamattomia hakusanoja. Kysymys onkin siitä, että kaksikielinenkin sanakirja oli myös suomen kielen sanakoelma.

säksi Lönnrot oli antanut vielä muutamia sanavihkoja. Tätä apua Eurén ei ollut aikonutkaan salata. Mutta paikkaansa ei pitänyt, että hän olisi saanut ”suomenkieliset sanakirjan valmistusteokset”. Eurén sanoi, että hänen saastaan materiaalista olikin sen moninaisuuden, erilaatuisuuden ja eriaikaisuuden vuoksi ollut vain haittaa sanakirjatyön edistymiselle. Hän puolustautui:

Toden todella waiwasin myös mieltäni paljon kuin piti esipuhetta sanakirjaani kirjoittaa. Wihdoin kuitenkin jätin koko esipuheen siksensä, warsin siitä syystä etten tämmöiselle mielestäni vähäpätöiselle työlle, jommoisista ei ulkomailla sanaakaan Wirkata, tahtonut antaa sen suurempaa arwoa, joka epäilemättä olisi tapahtunut, jos, niin kuin tahdotte, sen olisin kaunistanut herra prof. Lönnrotin nimellä. Hywin kyllä itsekin oiwallatte, että se nimi ei olisi kirjaa pahentanut ja että siis oma hyötynikin kirjasta käski minua sitä käyttämään. Tämmöinen on todella asian laita. (Eurén mp.)

Eurén sanoi, että hänellä itsellään ei olisi ollut sydäntä polkea teosta, joka oli ummelleen kahden vuoden ajan vaatinut tekijältään jokapäiväisen työn ja monia yönseutuja.²⁵ Hän mainitsi, että suomen kieli oli kehittynyt viime vuosikymmeninä arvaamattomasti, mutta kukaan ei ollut sitä ”sanakirjan pukuun järjestänyt”. Hän oletti, että Tiitus Tuiretuisen omatunto oikaisisi pikaisuksissa lausutun tuomion. Eurén sanoi olevansa nöyrästi kiitollinen kaikista virheiden ja puutosten ilmoituksista, jos ne vain koskivat itse asiaa eivätkä olleet ylimalkaisia herjauksia. Nyt hän kiitti julkisesti naantalilaista alkeiskoulun opettajaa, herra Heinosta ja kirkkoherran apulaista, herra Lindströmiä, jotka olivat lähettäneet hänelle sanoja. (Mp.)

Tiitus Tuiretuinen luonnollisesti vastasi hämmästellen, että Eurén ei voinut kumota Tiituksen esittämää syytöstä, joka ei suinkaan ollut häväistys. Ei olisi tarvittu edes alkulausetta, vain maininta sanakirjan lähteistä. (Tikkanen 1861b.) Myös *Finlands Allmänna Tidningin* esittämään arvosteluun Eurén vastasi. Hän kumosi väitteen, ettei hänen olisi tarvinnut muuta kuin kirjoittaa puhtaaksi professori Lönnrotin valmiit sanat. Hän sanoi, etteivät tietyt sanomalehdet arvioinneissaan olleet välittäneet tutustua sanakirjaan kunnollisesti. Hänen oli pakko torjua sanakirjaansa kohtaan esitetty tyystin valheellinen hyökkäys, silläkin perusteella, että hän oli käynyt läpi ”uudemman tärkeämän” suomalaisen kirjallisuuden ja sanomalehdet.

Eurén myönsi, että hän olisi voinut kirjoittaa pitkän esipuheen ja toitottaa siinä maailmalle suhteensa professori Lönnrotiin. Mutta toisaalta hän ei ollut taipuvainen julkiseen osoitteluun, toisaalta hän ei halunnut niin suuren nimen turvin antaa vaatimattomalle sanakirjalleen suurempaa arvoa kuin se ansaitsi.

²⁵ Nykykatsannossakin Eurén teki sanakirjansa varsin ripeästi.

Eurén ei voinut muuta kuin hämmästellä epäoikeudenmukaisia, perusteettomia ja kaunaisia syytöksiä. (Eurén 1861b.) Myös *Helsingfors Tidningarissa* Eurén julkaisi pienen kommentin numerossa 2/5.1.1861 (*Helsingfors Tidningar* 1861a) olleeseen arviointiin. Hän väitti, että lehden arvostelussa mainittu hakusanojen lyhentämisen epäjohdonmukaisuus olikin itse asiassa johdonmukaisuutta, kun sitä osasi katsoa oikealla tavalla (Eurén 1861c).

Eurénin *Suomettaressa* ja *Finlands Allmänna Tidningissä* julkaisemat vastineet noteerasi 19.1.1861 *Helsingfors Tidningar*. Lehti totesi, että sitä kiukkaa, jolla Eurénin sanakirja vastaanotettiin, olisi vähiten odottanut niiltä tahoilta, joilta se esitettiin (*Helsingfors Tidningar* 1861b). *Åbo Underrättelser* palasi sanakirja-asiaan vielä 22.1.1861 ja totesi ”täkäläisen lehdistön” hyökänneen Eurénin sanakirjaa vastaan heti sen ilmestyttyä, ja nyt saatiin tietää, että Eurén hienotunteisuudesta ei ollut halunnut mainita Lönnrotia yhtenä tärkeimmistä lähteistään, jolta hän oli saanut sanastoa (*Åbo Underrättelser* 1861b).

Keskustelu sanakirjasta ei kuitenkaan päättynyt vielä vuonna 1861. Kolme vuotta sanakirjan ilmestymisen jälkeen julkaisi viipurilainen sanomalehti *Otava* kaksiosaisen arvioinnin sanakirjan kielioppisuudesta. Lehti sanoi, että sanakirjan arvo sen johdosta epäilemättä kasvoi, vaikka esittikin runsaasti virheitä, puutteita, korjauksia ja täydennyksiä (Corander 1863a ja 1863b). Runsaan neljän vuoden kuluttua – heinäkuussa 1865 – ilmestyi *Suomettaressa* vielä K. Wilkan kirjoittama vähäinen muistutus sanakirjasta. Siinä kirjoittaja viittasi *Mehiläisessä* olleeseen arvosteluun, jossa Ahlqvist oli sanonut, että nykyisessä muodossa ei sanakirja voinut hyödyttää muita kuin semmoisia käyttäjiä, jotka jo entuudestaan osasivat hyvin suomea. Hän myös valitti, että kirjassa oli sanoja, jotka seisoo töröttivät ilman merkitystä. Niinpä Wilkka piti kohtuullisena, että Eurén edes nyt ilmoittaisi, tietääkö hän, mitä merkitsivät sanat *luuha, lääskänä, maini, pasi, saaveroitella, taukkeloihtaa, tuivertaa, tuivu, työrä, täpytellä, uisma, vapere, verkanen, verkkule* ja *äppy*. (Wilkka 1865.)²⁶ Vastausta ei ole löytynyt.

5. Yllättävä paljastus

Sanakirjojen arvostelusta kannattaa muistaa, mitä B. F. Godenhjelm sanoi vuonna 1878 arvioidessaan Meurmanin *Ranskalais-Suomalaista Sanakirjaa*:

Ryhtyessämme tämän ansiokkaan teoksen tarkastelemiseen, täytyy meidän suoraan tunnustaa tehtävämme olevan mitä vaikeimpia. Sanakirja tar-

²⁶ Erikoista on, että sanakirjassa sanat *luuha, maini, pasi, uisma, verkanen* ja *äppy* on kyllä ruotsinnettu; sanat *lääskänä, saaveroitella, taukkeloihtaa, tuivertaa, tuivu, täpytellä* ja *verkkule* ovat jääneet kääntämättä; *työrä* ja *vapere* on varustettu kysymysmerkillä.

koittaa käytännöllistä tarvetta; jollei sitä itse jonkun aikaa apukeinona viljele, on siis mahdoton oikein oivaltaa, kuinka runsaita aarteita se sisältää, kuinka pitkälle sen käytettävyys ulottuu ja mitä puutteita siinä mahdollisesti saattaa olla. (Godenhjelm 1878.)

Eurénin sanakirjan hyvät ja huonot puolet tulivat esiin aikalaisten arvioinneissa. Paavo Pulkkinen esittämä nykyarvio pätee edelleenkin: sanakirja on sisällöltään painokkaampi kuin vaatimattoman ulkoasun perusteella saattaisi arvella, ja se lienee jonkin aikaa pystynyt palvelemaan esim. koululaisia tyydyttävän käyttökelpoisena suomalais-ruotsalaisena sanakirjana (Pulkkinen 1968, 152 ja 159). Aika ei voi muuttaa sitä vaatimusta, että Eurénin olisi ollut syytä mainita sanakirjansa aineistosta; ainakin nykyajasta katsottuna hänen puolustelunsa tuntuu kestävämmältä. Kysymys oli ja on tietysti ennen muuta moraalinen. Eurén ei edes käyttänyt viisaasti aineistoaan, seuloen ja muokaten. Lönnrot ei näy kirjeissään käsitelleen sanakirjan aineistokysymystä (Lönnrot 1990). Koettipa hän värvätä Eurénia oman suuren sanakirjansa avustajaksi (Anttila 1935, 263).

Lönnrotin osuuden ovat 1900-luvun lähteissä tuoneet esiin mm. Ojansuu (1910, 923: ”sanakirjaansa hän [Eurén] sai käyttää Lönnrotin aineksia”), Hakulinen (1927, 601–602: ”[sanakirja] joka rakentui pääasiallisesti Lönnrotin aineskokoelmiin”) ja Rapola (1960, 108: ”sanakirja koostui parhaasta päästä Elias Lönnrotin sanastoaineuksista”). Jo yli 140 vuotta sitten kiinnitettiin vakava huomiota Eurénin sanakirjan vaikeakäyttöisyyteen, mikä johtui hakusanoituksessa käytetystä etymologisesta periaatteesta. Sanoja oli vaikea löytää. Keskustelu meni vikatielle jo siinä vaiheessa, kun alettiin puhua tieteellisestä etymologisesta ryhmittelystä, johon perustuva sanakirja on mahdoton tehdä nykyäänkin. Käytännöllisin olisi ollut samanlainen mekaanis-muodollinen ryhmittely kuin Lönnrotin *Suomalais-Ruotsalaisessa Sanakirjassa*.

Eurénin sanakirja ilmestyi siis vuoden 1860 lopulla. Vaikka 1860-luvulla turvaututtiin tietysti vielä vanhoihinkin sanakirjoihin, Eurénin teoksen käyttöaika lienee kuitenkin jäänyt lyhyehköksi. Lönnrotin suuren sanakirjan ensimmäinen vihko ilmestyi 1866, ja vaikka teos valmistui vasta 1880, se sai vihoittainkin ilmestyessään vaikutusvaltaisen aseman. Sen vielä ilmestyessä sanakirjatilanne parani olennaisesti, kun vuonna 1874 tulivat markkinoille Ferd. Ahlmanin *Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja* ja *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (Ahlman 1874), joista jälkimmäisessä on 30 000 hakusanaa, siis 6 000 vähemmän kuin Eurénilla, mutta aakkosjärjestyksessä ja kokoneen leksikografin valitsemina ja ruotsintamina.

Hyvän kuvan 1800-luvun sanakirjojen painosmäärästä välittää Aarne Anttila, jonka mukaan Lönnrotin sanakirjaa painettiin 1 000 kappaletta (Anttila 1935, 257). Eurénin sanakirjan painosmääräksi voisi arvioida 400–500. Sanakirjaa näkee vieläkin antikvariaateissa; se on yleisempi kuin Europaeuksen ruotsalais-suomalainen sanakirja (1853).

Lähes puolentoista vuosisadan takainen tapaus on edelleen ajankohtainen ja opettavainen, ovathan tiedeyhteisön epäselvyydet ja suoranaiset väärinkäytökset saaneet viime vuosina runsaasti julkisuutta ja ylittävät jatkuvasti uutiskynnyksen. Vaikka Eurénin tapaus ei suoraan liity yliopistoon eikä tiedeyhteisöön, se sivuaa niitäkin instituutioita tutkimusetiikan ja erityisesti luovan työn kannalta. Fred Karlsson on perusteellisesti valaissut E. N. Setälään liittyviä tutkimuseettisiä problemeja teoksessaan *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä* (Karlsson 2000), josta kirjoittamassani arvioinnissa käsittelin myös nykyajan tiedeyhteisön ongelmia (Koukkunen 2001, 26). Karlsson tuntee Setälään kohdistuvien plagiointisyöttösten lisäksi vain yhden ainoan tapauksen, jossa suomalaista kielentutkijaa kohtaan on esitetty artikkelia koskeva plagiointisyöttö (Karlsson 2000, 177). Eurénin tapausta hän ei mainitse.

Eurénin sanakirjan provosoimassa keskustelussa pohdittiin myös tutkimuksen ja kirjanteon moraalia eikä vähiten yhä ajankohtaisia leksikografisia kysymyksiä. Tuiskeimmassa vaiheessa sinkauteltiin myös syytöksiä ja herjoja. Polemiikki on miltei tärkeämpi kuin itse kirja. Ahlqvistin arvostelujen yhteispituus on peräti 5,5 palstametriä ja Rosendalin vastineiden 4 metriä.

Keskustelussa on jotain tuttua ja yleisinhimillistä, ja siinä mielessä se on hyvä tuoda julkisuuteen kaikessa laajuudessaan. Polemiikki on toisaalta myös oiva esimerkki kritiikin ongelmista.

Eurénia ei kuitenkaan 1860-luvulla syytetty ”tiedevilpistä” ensimmäistä kertaa. Nimittäin Gabriel Geitlin oli vuonna 1856 julkaissut heprean kieliopin (*Hebraisk Grammatik jemte öfningsexempel till nybegynnares tjenst*). Eurén puolestaan julkaisi vuonna 1857 heprean oppikirjan (*Elementarkurs i hebreiska språket*). Geitlin väitti, että Eurén oli käyttänyt hyväkseen hänen kielioppiaan mainitsematta lähdetä. Pääasiassa *Helsingfors Tidningarissa* mutta myös *Åbo Underrättelserissä* käytiin kiivasta keskustelua, jossa hyvän maun rajat rohkeasti ylitettiin. Matti A. Sainion kohteliaan kommentin mukaan tapaus jossaakin määrin hämmensi Eurénia kohtaan tunnettua arvostusta. (Sainio 1968, 58.) Sanakirjapolemiikki varmasti himmensi arvostusta.

LÄHTEET

- AHLMAN, FERD. 1874: *Ruotsalais-Suomalainen ja Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Jälkimäinen osa: Suomalais-Ruotsalainen*. Helsinki: G. W. Edlund.
 AHLQVIST, AUGUST [nimimerkki A. O.] 1861a: Kirjallisuutta. Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja kirjoittanut G. E. Eurén. *Mehiläinen* 2/1861 s. 25–29.
 ——— 1861b: Palais-arvostelijalle herralle A. F. R. wastuu.²⁷ *Mehiläinen* 6/1861 s. 133–139.

²⁷ Ahlqvistin artikkelin otsikko viittaa Rosendalin (1861a) artikkeliin Arvostelun arvostelua palanen; *wastuu* = *vastaus*.

- ANTTILA, AARNE 1935: *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta. II*. SKST 190. Helsinki: SKS.
- CERVANTES (Miguel de Cervantes Saavedra) 1974: *Mielevä hidalgo Don Quijote manchalainen. I*. Espanjan kielestä suomentanut J. A. Hollo. 5. p. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- CORANDER, H. K. [nimimerkki H. K. K.] 1863a ja b: Muutamia muistutuksia Eurénin Suomalais-ruotsalaisen Sanakirjan kieliopillisesta johdannosta. *Otava* 50/1863 ja 18.12.1863.
- EURÉN, G. E. 1860: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja – Finsk-Svensk Ordbok*. Tavastehus: G. E. Eurén.
- 1861a: Selitys Tiitus Tuiretukselle. *Suometar* 2/11.1.1861.
- 1861b: Helsingfors. Euréns ordbok. *Finlands Allmänna Tidning* 11/14.1.1861.
- 1861c: Beriktigande. *Helsingfors Tidningar* 7/17.1.1861.
- Finlands Allmänna Tidning 1861: Helsingfors. Finsk-svensk ordbok af G. E. Eurén. *Finlands Allmänna Tidning* 4/5.1.1861.
- GODENHJELM, B. F. [nimimerkki B. F. G.] 1878: Kotimaan Kirjallisuutta. Dictionnaire Français-Finnois par A. Meurman. – Ranskalais-Suomalainen Sanakirja A. Meurman'ilta. *Kirjallinen Kuukauslehti* 11/1878 s. 257–259.
- HAKULINEN, LAURI 1927: (Henkilöartikkeli:) Eurén, Gustaf Erik. *Kansallinen elämäkerrasto I* s. 601–603. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- 1960: Suomen sanakirjoista. *Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille. Seitsemäs osa (Heinäkuu)* s. 138–149. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Helsingfors Tidningar 1861a: Hr Euréns finsk-svenska lexikon. *Helsingfors Tidningar* 2/5.1.1861.
- 1861b: Helsingfors. Weckan: 18 Jan. Lektor Eurén ... *Helsingfors Tidningar* 8/19.1.1861.
- HIRVONEN, MAIJA (toim.) 1993: *Suomen kirjailijat – Finlands författare – Writers in Finland 1809–1916*. SKST 570. Helsinki: SKS ja Svenska litteratursällskapet i Finland.
- HIRVONEN, MAIJA 2000: *Salanimet ja nimimerkit*. SKS:n kirjaston julkaisuja nro 16. Helsinki: SKS:n kirjasto ja BTJ Kirjastopalvelu.
- Hämäläinen 1872: Kotimaalta. Hämeenlinnasta. (Kuolleita:) Gustaf Erik Eurén. *Hämäläinen* 7/15.2.1872.
- INNALA, AUNE & RAEVUORI, YRJÖ 1946: *Tampereen vanhat alkeiskoulut. Pedagogio – Ala-alkeiskoulu – Yläalkeiskoulu*. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja VI. Tampere: Tampereen historiallinen seura.
- ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. [Universitas-sarja. Porvoo:] WSOY.
- KARLSSON, FRED 2000: *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä. Tieteellisen vallankäytön, käyttäytymisen ja perinteen analyysi*. SKST 765. Helsinki: SKS.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1956: *August Ahlqvist suomen kielen ja kirjallisuuden arvostelijana*. (Väitös-kirjaversio.) Helsinki: Helsingin yliopisto.²⁸
- KOUKKUNEN, KALEVI 1993: Kritik der finnischen Wörterbücher. *Lexicographica* 9/1993 s. 133–157.
- 1999: En modell för ordbokskritiken. *Nordiska studier i lexikografi. 4. Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden Esbo 21–24 maj 1997. Redigerad av Peter Slotte, Pia Westerberg, Eva Orava* s. 225–232. Helsingfors: Nordiska föreningen för lexikografi.
- 2001: Tutkimusetiikkaa yli sadan vuoden takaa: *Miehiä tulee tupaan – Poikia juoksee pihalla. Kielikuvia* 1/2001 s. 26–28.
- 2002: Lönnrotin *Suomalais-Ruotsalaisen Sanakirjan leksikografista tarkastelua*. Kotikielen Seuran kokouksessa Helsingissä 14.11.2002 pidetty esitelmä. (Ilmestyy ruotsinnettuna Nordiska föreningen för lexikografien aikakauskirjassa.)
- LÖNNROT, ELIAS 1990: *Valitut teokset. I. Kirjeet*. Toimittanut Raija Majamaa. SKST 510. Helsinki: SKS.
- NIINIVAARA, MARTTI 1931: Kielen tutkimus ja viljely. Omin sivunumeroin (1–50) merkitty osuus kokoomanteessä *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1931*. Helsinki: SKS.
- OJANSUU, HEIKKI 1910: (Henkilöartikkeli:) Eurén, Eerik Kustaa. *Tietosanakirja. Toimituskunta Jalmar Castrén ym. Toinen osa. Confrater – Haggai* s. (palsta) 923. Helsinki: Tietosanakirja-Osakeyhtiö.

²⁸ Kohtamäen teos on ilmeisesti tunnetumpi SKS:n omissa nimissään julkaisemana versiona *Ankara puutarhuri. August Ahlqvist suomen kielen ja kirjallisuuden arvostelijana*.

- Oma maa 1907: *Tietokirja Suomen kodeille. I nidos. Toimittajat E. G. Palmén ym. (Tammikuu–Helmikuu.)* Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- PALPERI, MAIJA (toim.) 1974: *Suomen aikakauslehti-indeksi 1803–1863*. Turku: Turun yliopiston kirjasto.
- Papperslyktan 1861: Veckans krönika. Lördagen den 5. Januari. *Papperslyktan* 1/7.1.1861 s. 5–8.
- PULKKINEN, PAAVO 1968: G. E. Eurén sanakirjamiehenä. *Hämeenmaa XIII. Omistetaan Gustaf Erik Eurénin muistolle* (s. 151–161). Hämeen Heimoliiton julkaisuja 23. Hämeenlinna: Hämeen Heimoliitto.
- RAPOLA, MARTTI 1960: *Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen*. Tietolipas 22. Helsinki: SKS.
- ROMPPANEN, BIRGITTA 2001: *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken*. Acta Wasaensia Nr 91: Språkvetenskap 18. Vasa: Universitas Wasaensis.
- ROSENDAL, A. F. [nimimerkki A. F. R.] 1861a: Arwostelun arwostelua palanen. *Mehiläinen* 5/1861 s. 113–118.
- 1861b: Herra A. O:n ”wastuusen” wastuuta. *Mehiläinen* 10/1861 s. 247–251.
- SAINIO, MATTI A. 1968: G. E. Eurénin kasvatustieteelliset mielipiteet. *Hämeenmaa XIII. Omistetaan Gustaf Erik Eurénin muistolle* (s. 40–72). Hämeen Heimoliiton julkaisuja 23. Hämeenlinna: Hämeen Heimoliitto.
- Sanomia Turusta 1861: Kirjallisuutta. Lehtori G. E. Eurénin Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. *Sanomia Turusta* 2/11.1.1861.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.
- SNELLMAN, J. V. [nimimerkki J. V. S.] 1861: Inhemsk Litteratur. Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. *Finsk-Svensk Ordbok af G. E. Eurén. Litteraturblad* 1/1861 s. 31–33.
- Suomen Julkisia Sanomia 1861: Kotomaalta. Helsingistä. Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja, kirjoittanut G. E. Eurén. *Suomen Julkisia Sanomia* 1/3.1.1861.
- Suomen sanomalehdistön historia 1988a: Osa 1: *Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Teoksen päätoimittaja Päiviö Tommila; kirjoittajat Päiviö Tommila, Lars Landgren ja Pirkko Leino-Kaukiainen. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- 1988b: Osa 5: *Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter*. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985. Toimittajat Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto ja Raimo Salokangas. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- 1988c: Osa 6: *Hakuteos Kotokulma – Savon Lehti*. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985. Toimittajat Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto ja Raimo Salokangas. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- 1988d: Osa 7: *Hakuteos Savonlinna – Övermarks Tidning*. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985. Toimittajat Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto ja Raimo Salokangas. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- Suomen sanomalehtihakemisto 1771–1890. Osa 68: 9. Kirjallisuudenhistoria. Helsingin yliopiston kirjastossa säilytettävä konekirjoite. S. I. & a.
- TIKKANEN, PAAVO [nimimerkki TIITUS TUURETUINEN] 1861a: Kirjeitä Jukka Lintuselle. I. *Suometar* 1/4.1.1861.
- 1861b: Kirjeitä Jukka Lintuselle. II. *Suometar* 3/18.1.1861.
- TOIWO 1861: Bref till kusin Aina. I. *Björneborgs Tidning* 4/25.1.1861.
- WILKKA, K. 1865: Herra G. E. Eurén’in suomalais-ruotsalaisesta sanakirjasta vähäinen muistutus. *Suometar* 152/5.7.1865.
- Åbo Underrättelser 1860: Af hr. lektor Eurén’s Finska lexikon. *Åbo Underrättelser* 84/17.7.1860.
- 1861a: Åbo. Suomalais-Ruotsalainen sanakirja kirjoittanut G. E. Eurén. *Åbo Underrättelser* 4/10.1.1861.
- 1861b: Helsingfors den 17 januari 1861. *Åbo Underrättelser* 9/22.1.1861.

KALEVI KOUKKUNEN: "Everyone knows" – The polemics that have arisen from the Finnish-Swedish Dictionary (1860) of G. E. Eurén

The Finnish-Swedish Dictionary (*Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*) of G. E. Eurén, 506 pages, an estimated 36,000 headwords, appeared at the end of the year 1860. Although the dictionary was regarded as well edited and comprehensive, the press soon began to find fault with it, for example criticizing the etymological groupings of its headwords and the resulting divergence from alphabetical order. Nor did Eurén provide his dictionary with a preface which would have divulged the sources of his work. This demand was all the louder because "everyone knew" he had made use of the material collated by Professor Elias Lönnrot.

The question of the basic source of the dictionary was first raised by an anonymous critic in the newspaper *Suomen Julkisia Sanomia* of 3rd January 1861. The very next day Eurén was further attacked in the newspaper *Suometar* by Tiitus Tuiretuinen alias Paavo Tikkanen, who also decried Eurén's lexicographical skills. In the January issue of the periodical *Litteraturblad* J. V. Snellman reviewed the dictionary in a fairly positive tone, although even in his opinion there was reason to thank Lönnrot and others from whose previous work Eurén had benefited. A further assault came in the February issue of the periodical *Mehiläinen*, this time from August Ahlqvist, who wondered why Eurén had not only failed to mention the material bestowed by Lönnrot but had also put the grammar section at the beginning of the dictionary, in lieu of the foreword. Ahlqvist also found fault with Eurén's decision to classify the entries according to etymological principles, which, incidentally, triggered off an argument over the state of Finnish etymological research. In May Adolf Fredrik Rosendal responded to Ahlqvist refuting the latter's critique point by point and declaring that the dictionary served its purpose well.

Earlier studies have so far not considered Eurén's defence. Only a week after Tiitus Tuiretuinen's criticism Eurén himself gave an account of his dictionary work in *Suometar*. He had had no intention of concealing Lönnrot's importance, but after much contemplation he had nonetheless decided to place the grammar at the beginning of the dictionary and omit the preface. Eurén had wanted to avoid using the famous name of Lönnrot to give his modest dictionary more significance than it deserved. On the contrary, he even maintained that Lönnrot's material had been a hindrance, since it was so diverse and unrefined.

As many as 23 articles published in newspapers and periodicals dealt with Eurén's dictionary. Some were genuinely analytical assessments, others cursory reviews. From a modern point of view Eurén's arguments are untenable. The debate over this dictionary more than 140 years ago was important from the point of view of copyright on creative work and is also relevant on the issue of research ethics. The discussion about the principles of lexicography and scientific research was likewise beneficial. The issues and arguments that were put forth remain topical even today.